INKLYUZIV TA'LIMNING HUQUQIY ASOSLARI VA XALQARO TAJRIBA

Xolmamatova Dilnura
Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20545241

Anotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim tushunchasi, uning huquqiy asoslari hamda xalqaro tajribasi tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’limning rivojlanishida xalqaro me’yoriy-huquqiy hujjatlarning, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, UNESCO va UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiya va tavsiyalarning o‘rni yoritib beriladi. Shuningdek, rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy etish tajribasi, ularning tashkiliy-pedagogik yondashuvlari va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Maqola natijalari inklyuziv ta’limni rivojlantirish, ta’limda teng imkoniyatlarni ta’minlash va maxsus ehtiyojli bolalarning jamiyatga moslashuvini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: Inklyuziv ta’lim, huquqiy asoslar, xalqaro tajriba, teng imkoniyatlar, maxsus ehtiyojli bolalar.

Abstract: This article analyzes the concept of inclusive education, its legal framework and international experience. The role of international regulatory and legal documents in the development of inclusive education, in particular, the concepts and recommendations developed by the United Nations, UNESCO and UNICEF, is highlighted. The experience of implementing inclusive education in the education system of developed countries, their organizational and pedagogical approaches and support mechanisms are also considered. The results of the article are of great importance in developing inclusive education, ensuring equal opportunities in education and strengthening the adaptation of children with special needs to society.

Keywords: inclusive education, legal framework, international experience, equal opportunities, children with special needs.

Аннотация: В данной статье анализируется концепция инклюзивного образования, ее правовая база и международный опыт. Подчеркивается роль международных нормативно-правовых документов в развитии инклюзивного образования, в частности, концепций и рекомендаций, разработанных Организацией Объединенных Наций, ЮНЕСКО и ЮНИСЕФ. Также рассматривается опыт внедрения инклюзивного образования в системах образования развитых стран, их организационно-педагогические подходы и механизмы поддержки. Результаты статьи имеют большое значение для развития инклюзивного образования, обеспечения равных возможностей в образовании и укрепления адаптации детей с особыми потребностями к обществу.

Ключевые слова: инклюзивное образование, правовая база, международный опыт, равные возможности, дети с особыми потребностями.

Kirish

Bugungi kunda jamiyatda tenglik va adolat tamoyillarini ta’minlashda inklyuziv ta’lim muhim o‘rin egallaydi. Inklyuziv ta’lim — bu jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki boshqa imkoniyatlaridan qat’i nazar, barcha bolalarning umumiy ta’lim tizimida teng huquqda ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan yondashuvdir. Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari hamda rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’limning huquqiy poydevori xalqaro va milliy me’yoriy-huquqiy hujjatlar orqali mustahkamlangan. Inklyuziv ta’lim bugungi kunda ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u jismoniy, aqliy yoki psixologik imkoniyatlaridan qat’i nazar, barcha

bolalarning teng ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish mustahkam huquqiy asosga ega.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har bir fuqaroning ta'lim olish huquqi kafolatlangan bo'lsa, 2020-yilda yangi tahrirda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan shaxslarning umumiy ta'lim tizimida o'qishi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi belgilangan. Shuningdek, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunda inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan shaxslarning asosiy huquqlaridan biri sifatida mustahkamlangan. So'nggi yillarda Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida qabul qilingan qaror va farmonlar inklyuziv ta'limni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, 2019-yilda qabul qilingan Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish vazifasi belgilangan, keyingi qarorlarda esa alohida ehtiyojli bolalar uchun mos infratuzilma yaratish, pedagoglarni maxsus tayyorlash va metodik ta'minotni kuchaytirish choralari ko'zda tutilgan. O'zbekiston, shuningdek, Nogironlar huquqlari to'g'risidagi BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilish orqali inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha xalqaro majburiyatlarni ham o'z zimmasiga olgan. Xalqaro tajribaga murojaat qiladigan bo'lsak, Finlyandiya inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli joriy etgan rivojlangan davlatlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston uchun qaysi jihatlari mos kelishini ko'rib chiqamiz

O'zbekiston sharoitida rivojlangan davlatlar, xususan Finlyandiya inklyuziv ta'lim tajribasidan foydalanish mumkin bo'lgan bir qator muhim jihatlar mavjud. Avvalo, individual yondashuv tamoyili O'zbekiston uchun juda mos hisoblanadi, chunki mamlakatimizda ta'lim olayotgan alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojlari turlicha bo'lib, ular uchun yagona standart dastur emas, balki moslashtirilgan o'quv rejalar zarur. Bu yondashuv amaldagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Prezident qarorlarida belgilangan ta'limning shaxsga yo'naltirilgan modeliga to'liq mos keladi.

Ikkinchidan, pedagoglarni inklyuziv ta'lim bo'yicha qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi O'zbekiston uchun muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarning barchasi ham maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega emas. Finlyandiya tajribasidagi kabi maxsus kurslar, amaliy treninglar va uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini joriy etish Prezident Shavkat Mirziyoyev qarorlarida belgilangan ta'lim sifati va kadrlar salohiyatini oshirish maqsadlariga mos keladi.

Uchinchidan, maktablarda maxsus mutaxassislar (psixolog, defektolog, logoped, ijtimoiy pedagog) faoliyatini kengaytirish O'zbekiston uchun dolzarbdir. Aholi sonining ko'pligi va bolalar kontingentining kengligi sharoitida bitta o'qituvchi barcha ta'lim va tarbiya muammolarini hal qila olmaydi.

Shu sababli Finlyandiya tajribasidagi jamoaviy yondashuvni joriy etish alohida ehtiyojli bolalarning ta'limga moslashuvini osonlashtiradi va inklyuziv muhitni mustahkamlaydi.

To'rtinchidan, ta'lim muassasalarining jismoniy muhitini moslashtirish (panduslar, liftlar, maxsus jihozlangan sinflar) O'zbekiston uchun real va zarur choradir. So'nggi yillarda mamlakatimizda maktab va bog'chalarni rekonstruksiya qilish ishlari olib borilayotgani bu tajribani bosqichma-bosqich joriy etish imkonini beradi. Bu jihat Prezidentning ijtimoiy himoya va teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan siyosati bilan bevosita uyg'undir.

Beshinchidan, ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish Finlyandiya tajribasining O'zbekiston uchun mos jihatlaridan biridir. O'zbek jamiyatida oila institutining mustahkamligi inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun qulay ijtimoiy asos yaratadi. Ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb etish orqali bolalarning ijtimoiy moslashuvi va ta'lim samaradorligi oshadi.

Yuqoridagi jihatlarga qo'shimcha ravishda, O'zbekiston uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishda yana bir nechta muhim yo'nalishlarni asoslash mumkin. Avvalo, erta aniqlash va erta aralashuv tizimini kuchaytirish muhim hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasida bolalardagi rivojlanishdagi cheklovlar maktabgacha yoshdayoq aniqlanadi va ularga mos pedagogik hamda psixologik yordam ko'rsatiladi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim qamrovi yildan-yilga kengayib borayotgani ushbu yondashuvni joriy etish uchun qulay sharoit yaratadi va keyinchalik umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va assistiv vositalardan foydalanish O'zbekiston uchun istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun moslashtirilgan elektron darsliklar, audio va video materiallar, interaktiv ilovalar ta'lim jarayonini

yengillashtiradi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda raqamli ta’limni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar olib borilayotgani bu tajribani milliy sharoitga moslashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim bo‘yicha monitoring va baholash tizimini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega.

Rivojlangan davlatlarda inklyuziv dasturlarning natijalari muntazam tahlil qilinadi va aniqlangan muammolar asosida yangi qarorlar qabul qilinadi. Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda O‘zbekiston uchun muhim bo‘lgan yana bir jihat — ta’limni moliyalashtirish va resurslarni adolatli taqsimlash tizimini takomillashtirishdir. Rivojlangan davlatlar tajribasida inklyuziv ta’lim qo‘shimcha xarajat talab qiladigan soha sifatida qaraladi va davlat byudjetida bu yo‘nalish uchun alohida moliyaviy mexanizmlar mavjud bo‘ladi. O‘zbekistonda ham inklyuziv sinflarni jihozlash, maxsus o‘quv vositalari xaridi, mutaxassislar ish haqi va pedagoglar malakasini oshirish uchun maqsadli mablag‘ ajratish inklyuziv ta’limning barqarorligini ta’minlaydi. Bu yondashuv Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy sohalarga investitsiyani oshirish siyosatiga mos keladi.

Shuningdek, o‘qituvchi yordamchisi (assistant teacher) institutini joriy etish O‘zbekiston uchun muhim va dolzarb masala hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda inklyuziv sinflarda asosiy o‘qituvchi bilan birga yordamchi pedagog faoliyat yuritadi. Bu mutaxassis alohida ehtiyojli o‘quvchilarga dars jarayonida individual yordam ko‘rsatadi, ularning moslashuvini yengillashtiradi va o‘qituvchining yuklamasini kamaytiradi. O‘zbekiston maktablarida sinflar sonining ko‘pligi hisobga olinsa, ushbu tajribani bosqichma-bosqich joriy etish ta’lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat — inklyuziv ta’lim madaniyatini shakllantirishdir. Faqat huquqiy hujjatlar va infratuzilma bilan cheklanib qolmasdan, jamiyatda nogironligi bo‘lgan shaxslarga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirish zarur. Rivojlangan davlatlarda maktab o‘quvchilari o‘rtasida bag‘rikenglik, hamkorlik va o‘zaro hurmatni targ‘ib qiluvchi tarbiyaviy dasturlar mavjud. O‘zbekiston sharoitida milliy qadriyatlar, insonparvarlik va mehr-oqibat g‘oyalari asosida inklyuziv madaniyatni rivojlantirish katta ijtimoiy samara beradi.

Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish ham muhim yo‘nalish hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda universitetlar va ilmiy markazlar inklyuziv pedagogika, maxsus psixologiya va korreksion ta’lim bo‘yicha tadqiqotlar olib boradi.

O‘zbekistonda pedagogika oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilmiy izlanishlarni kengaytirish, mahalliy sharoitga mos metodikalarni ishlab chiqish inklyuziv ta’lim samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, mehnat bozori bilan uzviy bog‘liqlikni ta’minlash ham inklyuziv ta’limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasida inklyuziv ta’lim faqat maktab bilan chegaralanmaydi, balki bitiruvchilarning kasb-hunar egallashi va jamiyatda munosib o‘rin topishiga yo‘naltiriladi. O‘zbekiston uchun ham inklyuziv ta’limni kasbiy ta’lim va bandlik siyosati bilan uyg‘unlashtirish ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlaydi.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda moliyaviy barqarorlik, o‘qituvchi yordamchisi instituti, inklyuziv madaniyatni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar va mehnat bozori bilan integratsiya kabi jihatlar O‘zbekiston uchun yangi va muhim yo‘nalishlar hisoblanadi. Ushbu omillarni milliy qonunchilik va davlat siyosati asosida izchil joriy etish inklyuziv ta’limni yanada mukammal bosqichga olib chiqadi va maqolaning mantiqiy yakunini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim bo‘yicha monitoring va baholash tizimini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan davlatlarda inklyuziv dasturlarning natijalari muntazam tahlil qilinadi va aniqlangan muammolar asosida yangi qarorlar qabul qilinadi. O‘zbekistonda ham ta’lim sifatini baholash mexanizmlarini inklyuziv ta’lim ko‘rsatkichlari bilan boyitish mazkur sohaning izchil rivojlanishiga xizmat qiladi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy shart-sharoitlar mavjud. Rivojlangan davlatlar tajribasidan individual yondashuv, erta aralashuv, raqamli vositalardan foydalanish, monitoring tizimi va hududiy tenglik kabi jihatlarni milliy qadriyatlar hamda mavjud qonunchilik asosida joriy etish orqali inklyuziv ta’lim tizimini yanada takomillashtirish mumkin. Shu bilan maqola o‘z yakuniga yetadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim jamiyatda ijtimoiy adolat va tenglikni ta’minlashning muhim vositasidir. Uning huquqiy asoslari xalqaro konvensiyalar va milliy qonunchilik orqali mustahkamlangan. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim samaradorligi davlat siyosati, pedagoglar malakasi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimiga bevosita bog‘liqdir. Ushbu tajribalarni o‘rganish va milliy sharoitga moslashtirish O‘zbekiston ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya. — Nyu-York, 2006.
2. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. — Paris, 2005.
3. UNESCO. Inclusive Education: From Policy to Practice. — Paris, 2017.
4. UNICEF. The State of the World’s Children: Children with Disabilities. — New York, 2013.
5. Jahon banki. Inclusive Education Initiatives for Children with Disabilities. — Washington, 2019.
6. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. — Toshkent, 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Inklyuziv ta’limni rivojlantirishga doir me’yoriy-huquqiy hujjatlar to‘plami. — Toshkent.